

POKROK ČILI USTAVIČNÝ ODPOR VŮČI REGRESU

Adornův *Pokrok*

Kritický model¹ pokroku, jež Adorno vytvořil v roce 1962, předkládá čtenáři neméně konstruktivních úvah než kritických pasáží. Adornovi se v *Pokroku* podařilo nalézt rovnováhu mezi oběma polohami a výsledek je velmi osvěžující. *Pokrok* nenavazuje svým stylem na Adornovy dřívější texty, kupř. razantně kritickou *Dialektiku osvícenství*; již úvodní věta dává čtenáři na srozuměnou, že autor nebude přistupovat k pokroku ani jako k pozitivní, ani jako k negativní kategorii.² *Pokrok* si neřádá ani ryzí kritiku, ani čistou afirmaci, nýbrž je třeba jej *modelovat*: Adorno se svým textem snaží následovat především všechny *nesamozřejmé* aspekty pojmu pokroku, a vyvolat tak spíše dojem plnosti a komplexity než průzračné jednoznačnosti. Vymezuje se stejnou měrou jak vůči argumentům pro pokrok, tak proti němu (včetně Benjaminových), aby sám v závěru argumentoval pro pokrok, jež povede naráz k naplnění i zrušení pokroku.³ *Pokrok* je pro Adorna nebezpečnou,⁴ avšak zároveň nezbytnou kategorií.⁵ Adornův pokrok nechce „triumfovat sám“;⁶ nýbrž je spíše určitou resistencí vůči regresivním, mytologizujícím procesům v dějinách; jedním z těchto procesů se ovšem zdá být fetišizace či mytologizace pokroku samotného, jeho chápání jako účelu, a nikoli prostředku. Z toho plyne, že cílem podle Adorna není, aby zde byl nereflektovaně afirmovaný pokrok, nýbrž cílem pokroku je, aby již nemělo smysl o pokroku uvažovat.

¹ V šedesátých letech převládala u Adorna snaha komponovat své texty jako *modely* pojednávaných témat. Zde přeložený text *Pokrok* vyšel původně v souboru esejů nesoucím podnázev *Kritické modely*.

² Viz T. W. Adorno, *Pokrok*, přel. M. Kettner, str. 121–130 v tomto čísle časopisu.

³ Adorno si kýžený stav představuje takto: „Jsou myslitelné poměry, v nichž kategorie pokroku ztratí svůj smysl, a které přesto nejsou poměry universální regrese, jež se dnes s pokrokem spolčuje.“ Tamt., str. 130.

⁴ „... pokrok od praku k megatonové bombě je ... spíše satanským smíchem.“ T. W. Adorno, *Fortschritt*, in: *týž, Gesammelte Schriften, X/2*, vyd. R. Tiedemann, Frankfurt a. M. 1977, str. 629. Jde o citaci z nepřeložené části textu.

⁵ „... žádné dobro, ani jeho stopa, není bez pokroku.“ *Týž, Pokrok*, str. 125.

⁶ Tamt., str. 130.

Je-li možné takto formulovat hlavní myšlenkovou linii *Pokroku*, pak zde vysvítá jeho obsahová spřízněnost s *Dialektikou osvícenství*, přičemž rozdíly ve stylu lze přičíst do jisté míry i velmi odlišným dějinným okolnostem vzniku obou textů. I *Dialektika osvícenství* chce přivést osvícenství, jež chápe v „nejobecnějším významu pokrokového myšlení“⁷ k sobě samému, tedy vposled k jeho pravému cíli, a to skrze teoretickou sebereflexi: „Duch takové nepoddajné teorie by dokázal obrátit mentalitu nelítostného pokroku k jeho cíli.“⁸ Již zde chtěl Adorno pojem pokroku navzdory dějinným událostem zachránit a podržet, přestože většinu své pozornosti věnoval jeho kritice. Teprve v *Pokroku* však rozvíjí detailnější úvahy o tom, proč má pro něj pojem pokroku stále svůj smysl a jak si představuje jeho revizi. Spatřovat mezi oběma texty diskontinuitu, jak to činí například Peter Uwe Hohendahl,⁹ nicméně nelze. Adornův záměr totiž zůstává stále týž: ukázat vlastní cíl pokroku a umožnit jeho dosažení.

Pokud jsou tímto cílem poměry, v nichž pojem pokroku ztratí svůj smysl, pak skutečnost, že pojem pokroku stále smysl má, vždy oznamuje, že k rozhodujícímu pokroku ještě nedošlo. Zároveň tu však jistý pokrok už je a probíhá. Tuto rozporuplnou situaci, kdy pokrok odkazuje k absenci pokroku, nelze bez dalšího akceptovat. K tomu patrně odkazují Adornovy záměrně paradoxní formulace: „Pokrok znamená: vystoupit z kletby, tedy i z kletby pokroku ... pokrok se děje tam, kde končí.“¹⁰

Pro přehlednost by za pomoci vlastních termínů bylo možné rozlišit tři fáze dějin pojmu pokroku podle Adorna: progresivní, regresivní a sebereflektující. Přestože Adorno v *Pokroku* považuje Augustinovu nauku o dějinách za jistý zárodek ideje pokroku, začátek explicitního uvažování o pokroku spatřuje až v osmnáctém století, „poté, co byla osvobozena dynamika, z níž mohla být extrapolována idea svobody.“¹¹ V té době část společnosti „heslem pokroku oponovala panujícím stacionárním poměrům“: s pokrokem se původně pojil odpor vůči stávajícímu, fixnímu. Tuto fázi lze označit za progresivní. V devatenáctém století přišla fáze druhá, regresivní, kdy pojem pokroku „zakrněl ... do

⁷ T. W. Adorno – M. Horkheimer, *Dialektika osvícenství*, přel. M. Hauser – M. Váňa, Praha 2009, str. 17.

⁸ Tamt., str. 51.

⁹ P. U. Hohendahl, *Progress Revisited. Adorno's Dialogue with Augustine, Kant and Benjamin*, in: *Critical Inquiry*, 40, 2013, str. 242–245.

¹⁰ T. W. Adorno, *Pokrok*, str. 127 n.

¹¹ Tamt.

podoby ideologie“. Panující poměry náhle spočívaly v tom, že probíhá pokrok; ten se tak stal zdrojem stejné statickosti, jako byla ta, jíž původně odporoval. Ve třetí fázi by se pokrok za pomoci sebereflexe měl obrátit sám k sobě, a tím pádem, jakožto bytostně oponující, i *proti* sobě: přinést pokrok pokroku. Tento pokrok ve vlastním smyslu se stane resistantním i vůči sobě samému, „vůči ustavičnému nebezpečí recidivy“.¹² Jelikož se tedy takovýto pokrok již nemůže dlouhodobě naplnit jako princip stávajících poměrů, nezbyvá mu než začínat v každém momentu stále znovu. „Pokrok, jež vytvořilo ono vždy stejné, spočívá v tom, že konečně nějaký pokrok může začít, a to v každém okamžiku.“¹³ Adornův pokrok tedy neprobíhá kontinuálně a horizontálně, od přítomnosti k budoucnosti, nýbrž vertikálně, vždy znovu v každém okamžiku, kdy způsobuje odpor.

V *Estetické teorii* Adorno pokládá za nejdůležitější kritéria pokroku zralost subjektu, emancipaci od mýtu a smíření s ním.¹⁴ Je možné, že právě člověk schopný v každém okamžiku odporovat mytologizujícím tendencím je člověkem dle Adorna zralým, emancipovaným a smířeným. V *Pokroku* se Adorno domnívá, že pojem smíření s přírodou je implicitně obsažen už u Kanta, o jehož myšlenky se – vedle Augustinových a Benjaminových – v textu opírá nejčastěji. Smíření Adorno užívá jako sekularizované alternativy vykoupení.¹⁵ Zde se znovu projevuje konstruktivní a „nadějeplný“ aspekt *Pokroku*: zatímco vykoupení v sekulárních dějinách nikdy nenastane, ke smíření díky odporu pokroku dojít může, byť pouze na okamžik a vždy znovu.

Marek Kettner

---

¹² Tamt., str. 130.

¹³ Tamt., str. 127.

¹⁴ T. W. Adorno, *Estetická teorie*, přel. D. Prokop, Praha 2019², str. 286.

¹⁵ P. U. Hohendahl, *Progress Revisited*, str. 251.